

En kollegas død
Noen refleksjoner

Atle Dyregrov
Jakob Inge Kristoffersen
Senter for Krisepsykologi

Adresse for kommunikasjon: Fabrikkg. 5,

5037 Solheimsviken

Tlf 55 59 61 80

Fax 55 29 79 17

E-post atle.dyregrov@psych.uib.no

Engelsk tittel: A colleague's death – some reflections

Running head: En kollegas død

The death of a colleague in a group practice of psychologists is the origin of some reflections on how prepared or unprepared clinicians are for encountering such events. The need for better routines to help clients who are left without a therapist is advocated. This implies better procedures for informing clients about what has happened, and assistance in establishing a new clinical contact. In addition two letters from clients of the deceased colleague are used to illustrate the important part therapists play in client's lives, and how powerfully the death may affect them. Some suggestions on how to help clients mourn the loss of their therapist are outlined.

Innledning

I løpet av sommeren opplevde vi ved Senter for Krisepsykologi at vår gode kollega og venn Olav Müller døde. Det er mange tanker og følelser som vekkes blant arbeidskolleger når slikt skjer som har mer begrenset interesse for andre, men stor betydning for oss. Det er imidlertid noen forhold som vi gjennom hans sykdomsperiode og etter hans død har tenkt er av interesse for alle som arbeider i den kliniske delen av psykologien. Spesielt tre forhold vil bli tatt opp her:

1. Hvordan er det med psykologers forberedelse for slike situasjoner, og hvem ivaretar klientene som etterlates uten terapeut?
2. Hvilke regler og forskrifter gjelder for journalarkivet ved opphør av praksis?
3. Kan en kollegas død fortelle oss noe om hvilken betydning terapeuter har i klienters liv, og kan vi finne hensiktsmessige måter å la klienter få ta avskjed med sin terapeut på?

Vi liker ikke å tenke på vår egen forgjengelighet og det vil derfor være en naturlig motstand mot å begynne å planlegge for vår eventuelle død. Likevel tyder erfaringene som vi har fått på dette området at det er viktig å tenke på dette, og å ha etablert en prosedyre for en slik situasjon, slik at ikke klientene blir skadelidende.

Flere og flere psykologer arbeider i privat praksis med eller uten offentlig tilskudd enten alene eller sammen med andre kolleger. Sjelden tenker vi på at sykdom eller død kan ramme oss, og av denne grunn har mange av oss ikke tenkt igjennom hva som skal skje med våre journalnotater, dagbøker, brev m.m. samt ulike typer materiale som klienter ber oss oppbevare for seg. Mange klienter setter ord på viktige deler av sine liv i slikt materiale, men kan av ulike grunner ønske at vi skal oppbevare og ha det for dem. Om dødsfall rammer plutselig eller uten tid til særlig planlegging, er det vesentlig at klienter føler trygghet for at dette materialet ikke kommer på avveie eller blir makulert.

Dagens regelverk

I midlertidige forskrifter om psykologers virksomhet fastsatt av Sosialdepartementet 25. september 1974, paragraf 5 står det at selvstendige psykologers opptegetninger skal overdras til Sosialdepartementet ved sykdom og død eller de av andre grunner ikke kan ta hånd om disse. Departementet kan overdra disse til annen psykolog, selv oppbevare opptegetningene eller sørge

for at de blir tilintetgjort. I et rundskriv fra Helsedirektoratet i 1993 ble dette delegert til fylkeslegene. Oppbevaringstiden for opptegnelsene er minst fem år.

Som fagsjef Torleiv Odland nylig påpekte i Tidsskriftet (s. 53-54, 1999) er leger forpliktet til å oppbevare journal i minst ti år, og han anbefaler psykologer i selvstendig praksis til forsiktighet med å slette selv etter denne tid (journaler ført av psykologer innen det offentlige helsevesen er pålagt ubegrenset lagringstid). Departementets forskrifter om leges og helseinstitusjons journal for pasient (Sosialdepartementet, 1990) omtaler i §17 pasientens rett til overføring av journal ved opphør av praksis og at pasientene på en egnet måte og i tide gjøres kjent med denne rett. I §18 påpekes det at om praksis opphører uten at journaler overdras til annen lege, skal de overføres til fylkeslegen for oppbevaring i minst ti år. Det vil være naturlig at denne bestemmelsen benyttes analogt for psykologer. Dette innebærer at en psykolog kan be sine pasienter om tillatelse til at en annen psykolog overtar journalene, og at en informerer fylkeslegen om at en praksis er opphørt og overtatt av den andre psykologen. Der det ikke er tid for planlegging, for eksempel ved et plutselig dødsfall, må spørsmålet tas opp med fylkeslegen i etterkant.

I forbindelse med Lov om helsepersonell (Odelstings proposisjon nr. 13, 1989-99) som forventes å virke fra år 2000 vil det komme nye forskrifter som vil gjelde alt helsepersonell, også psykologer.

Informasjon til klientene

Det er vanskelig å vite hvordan en skal informere klienter om sykdom. En sykdom kan kanskje til å begynne med medføre et begrenset sykefravær, men kan senere vise seg å være uhelbredelig. Hvem skal informeres? Hvor aktiv skal en være i å gi informasjon? Hva skal sies? Når skal det sies?

Vi erfarte at til tross for at vår kollega sendte brev ut til mange klienter, så var det noen som ikke ble nådd. Flere uttrykte sin frustrasjon over å få vite om sykdommen når de ringte til vårt senter, eller at de tilfeldig hørte det gjennom andre. En kollega som er merket av sykdom må kanskje begrense sin informasjon til dem som er i behandling da sykdommen forverrer seg. Men med mange års praksis bak seg er det mange klienter som tar kontakt på ny etter en tid. Selv om en i gruppepraksis forsøker å skaffe plass hos andre kolleger i praksisen, er dette

vanligvis ikke lett å få til pga. stort arbeidspress blant psykologer. Med den organiseringsform som mange privatpraktiserende psykologer har valgt, hvor de er selvstendige klinikere med felles arbeidsplass, blir det også vanskelig for noen å forstå at det ikke er de øvrige kollegenes ansvar alene å skaffe dem ny terapeut. Vi opplevde at enkelte ble sinte, ikke bare på oss, men på vår syke kollega som de mente skulle ha gjort mer for å hjelpe dem, noe som gjorde vår frustrasjon stor i enkelte tilfeller. Noen sendte oss sinte brev som vi svarte på som best vi kunne.

Råd ved avvikling av praksis

Det vil være nyttig at kolleger som arbeider sammen har avtalt hva som skal skje i tilfelle noe slikt hender. Vi visste at vår kollegas sykdom ikke var forenlig med fortsatt praksis, og vi samtalte derfor med ham forut for hans død om hva som skulle skje med hans arkiv. Vi fikk vite via Statens helsetilsyn at vi kunne kontakte fylkeslegen og be dem utnevne en av oss til forvalter av journalarkivet. Om vi nå kontaktes av vår avdøde kollegas klienter, så kan vi være behjelpelige med utskrift av journalnotater m.m..

Situasjonen er kanskje vanskeligst for klienter som går til en psykolog som praktiserer alene dersom noe slikt skulle skje. Her kan det kanskje være på sin plass å tenke på om vår forening bør ha ordninger som bekjentgjør hvor klienter kan ta kontakt om dødsfallet skjer plutselig og uventet, eller når psykologen ved sykdom er forhindret fra å kontakte klienten for å gi beskjed om hva som kommer til å skje. Psykologer som har praktisert over en del år vil ha en forholdsvis stor tidligere klientmasse som har avsluttet behandlingen, og sykdom kan gjøre det umulig å kontakte alle.

Det burde finnes rutiner som Norsk Psykologforening hadde for slike situasjoner. Kanskje lokalforeningen kunne være behjelpelig med å finne ny terapeut? Det kan for eksempel tenkes en ordning hvor klientene får tilsendt en liste over privatpraktiserende psykologer i distriktet og andre steder de kan henvende seg, slik at klientene ikke er avhengige av å lete seg frem i de gule sidene av telefonkatalogen.

Andre aspekter det kunne være nyttig å ha i en slik situasjon er noen skriftlig formulerte retningslinjer fra psykologforeningen som klargjør hvilke opplysninger klienten har rett på fra den avdøde terapeuten sine journalnotater. Hvordan skal utlevering skje og hvilke

begrensninger finnes? Som det fremgår er det en rekke spørsmål og problemstillinger som reises, som ikke er klart spesifisert i de forskrifter som finnes. Kanskje kan NPF ta ansvar for å få utarbeidet klarere prosedyrer og rutiner på dette området, rutiner som er i samsvar med det regelverk som finnes.

Noen få råd til kolleger som arbeider selvstendig kan være:

- gjør konkrete avtaler med kollegaer som klargjør hva som skal skje med ditt arkiv om sykdom eller noe annet skal tilstøte deg
- la slike avtaler være kjent for kolleger og familie
- la ditt arkiv være av en slik kvalitet som du selv ville ønske om du skulle overta en kollegas arkiv
- om du eller en kollega kommer i den situasjon at praksisen skal opphøre, tenk igjennom hvordan du eller dere ønsker å informere nåværende og tidligere klienter
- vær klar over klientenes uro og bekymring ved langvarig sykdom, og la kolleger hjelpe eller avlaste med hensyn til informasjon ut mot klientene
- tenk på hvordan klienter kan ivaretas etter en kollegas død (mer om dette senere)
- om avvikling av praksis skjer i forbindelse med pensjonering, la klientene få langt varsel (et halvt til ett år), og eventuell hjelp til å knytte kontakt med ny behandler.

Vår betydning i klienters liv

Så over til et forhold som omhandler en helt annen side ved det at en kollega og terapeut dør. Vi visste at vår kollega var en usedvanlig dyktig og avholdt kliniker. Vi visste at mange gjennom lengre eller kortere kontakt med Olav hadde knyttet en viktig kontakt, en kontakt av betydning for deres liv. De til dels sterke reaksjoner som mange av hans tidligere klienter opplevde når de ble kjent med hans sykdom og senere hans død reflekterte dette. Men de sterke reaksjonene reflekterte også noe mer allment; den personlige betydning som terapeuter får i klienters liv. Med tillatelse fra klientene gjengis her to brev som kom til oss etter Olavs død. Brevene illustrerer hvor viktig det er at vi tenker på følgene av en kollegas død for hans/hennes klienter:

Brev 1

Til kollegaene ved Senter for Krisepsykologi.

Grunnen til at jeg skriver til dere er først og fremst for å takke for de vakre minneordene over Olav Müller. Jeg har vært klient hos ham i 7 ½ år og holdt på med avslutningen da han ble syk. Hva hans hjelp som terapeut og medmenneske har betydd for meg ser jeg enda bedre nå. Våre/mine fantasireiser gikk ofte om konger og dronninger og kongen selv det var Olav. Han loset meg igjennom sorgarbeidet over min sønn og en søster slik at jeg omsider har fått dette på plass.

Det var et ydmykt og respektfullt arbeid fylt av tålmodighet og en dyp forståelse og respekt for meg. Og jeg fikk hans tid – hvis jeg hadde angst og ikke kunne vente til neste time kunne jeg ringe 5 min på hver time. Noen minutters samtale og det holdt.

Olav var også fast og bestemt – det nyttet ikke å vri seg unna, han holdt fast til vi hadde drøftet igjennom det anliggende. Vi jobbet oss fremover møysommelig og sakte og hver gang jeg kom videre på mine reiser gjennom det traumatiske landskap skjedde det alltid med ro og stillhet helt i kontrast til mine dramatiske og kraftige opplevelser helt siden krigens dager. Jeg var alltid forbauset over at det ble slik, men det gjorde så uendelig godt og opplevelsen kunne jeg legge bak meg.

Våre felles musikkinteresser og sans for humor preget også bildet og vi arbeidet mye med drømmer og kunne slippe fantasien til, og det var utrolig spennende reiser. Jeg har skrevet mye til Olav og fikk på den måten dobbelt hjelp fordi jeg vet at han leste alt han fikk fra meg og tok det med inn i timene. Det ble til fortellinger, ja eventyr av og til.

Det kanskje viktigste han lærte meg var å sørge på en god måte, det kunne jeg ikke fra før. Det har faktisk hjulpet meg i min sorgprosess over Olav nå. Det foregår rolig og fredelig, men smerten er der like fullt.

For første gang i mitt liv ble jeg SETT fra jeg var et lite barn og frem til i dag og ut fra dette har jeg FÅTT et nytt og bedre liv gjennom arbeidet vi gjorde sammen. Jeg har på en måte fått livet i gave fra nå og fremover – et fritt liv med alle muligheter. Av og til sa jeg til ham at der var lovlig sent å begynne på nytt når jeg er over 50. Det er aldri for sent, sa Olav – og det fikk han rett i.

Jeg føler meg meget privilegert som har blitt kjent med Olav og fått dele så meget med ham i 7 år. Han var og er den viktigste personen i mitt liv og det fikk jeg sagt til ham. Jeg visste at jeg kunne komme tilbake til ham etter avsluttet terapi, slik skulle det ikke gå og det er kanskje den største sorgen og savnet, ikke å komme tilbake på hans kontor og rett og slett få en ny time.

Igjen takk til dere som skrev så beskrivende om Olavs liv og virke og derved fikk frem hans spesielle kvaliteter i alle henseende. Det var vel verdt å komme på trykk (Minneord i pressen, trykket i Tidsskriftet, nr 9, 1998. Forfatterens bemerkning).

Det var bra for meg å skrive dette til noen som kjente Olav godt, og det er faktisk bra å stille fra klientsiden og kunne bli sett og hørt i dette brevet.

Brev 2

– Jammen psykologer kan vel ikke bare dø! – Hadde venninnen hennes sagt sist de møtes. Venninnen hadde ropt ut de ordene hun selv ikke en gang hadde turt å tenke. For det var omtrent sånn hun følte det; psykologer kan da ikke dø!.....

Hun hadde fått kastet ut en livline og hun hadde grepet den så begjærlig som hun våger. Egentlig hadde det begynt som en tynn tråd. En tynn tråd som ikke så ut til å kunne berge noen. Men hun hadde tatt sjansen – hadde klamret seg til håpet om at den tynne tråden kunne lede til noe mer håndfast, en sikrere line å holde seg til i det opprørte havet livet hennes så ut som nå. Og tråden spant seg tykkere. Tykkere og sterkere. For hver gang hun klarte å gi ham sin fortrolighet la det seg nye kordeler til linen. Tilliten hennes vokste, fortroligheten vokste. Noen ganger glapp taket, noen ganger ble tauet for tungt og hun ønsket bare at hun turde å drukne, gi slipp på alt og bare kutte linen. Men redningsmannen slapp ikke og det virket nesten som om tråden ble sterkere hver gang hun holdt på å slippe.

Hun hadde begynt å komme så nær land at hun hadde begynt å undres på hvem han var denne mannen som hun hadde tilbrakt omtrent hver eneste onsdagsmorgen sammen med de siste årene. Ingenting hadde vært enkelt. Hun hadde vært livredd hver eneste gang hun møtte opp til avtalene. Ikke egentlig redd for psykologen. Mest redd for hva som ville dukke opp av glemte minner. Og Olav hadde sagt en gang at han syntes det var pyton å åpne døren hver onsdag og treffe henne som så ut som om hun var på vei til skafottet.

Det hadde gjort henne så utrolig lei seg. Hun hadde tatt det for gitt at han skjønnte at det ikke var ham hun var redd. Hun hadde det egentlig ikke med å være så veldig redd folk. Men av og til var hun ikke sikker på om denne mannen var av vanlige folk. Han hadde smilt da hun hadde sagt til ham at for alt hun visste kunne han være det mest perfekte menneske i verden. Han hadde smilt og forsikret henne om at sånn var det ikke. Hun hadde klaget over at hun ikke kjente ham. Han hadde ment at hun kjente ham veldig godt. Men hun følte det ikke sånn. Og nå når han var borte savner hun ham likevel så sårt. Hun savner ham som oppfordret henne til å skrive om sitt liv. Han som leste alt hun skrev. Han som sa han forstod hva hun skrev. Han som til og med mente at hun var tydelig. Han som gav henne rett til å føle seg uskyldig. Og likevel skulle hun så gjerne ha visst hvem han var. Hun tok seg nesten i å være litt sjalu på alle dem som fikk kjenne ham som en likemann. Alle dem som fikk kjenne ham som et vanlig menneske med lyster og laster. Hadde han vært katolikk alltid?

Hun skulle ønske at han hadde fortalt henne det. Hun hadde ønsket at han skulle si henne noe om hvor han stod i verden. Hun hadde tenkt at kanskje kom det når tiden var inne. Hun hadde drømt om at hun kanskje en gang kunne regne ham som en av sine andre venner. At hun kunne regne ham som en som hun kunne se i øynene og snakke naturlig med uten å bli forlegen eller skamfull. Kanskje hadde hun ønsket at det skulle bli rom for henne som litt sterk hos Olav også. For han fikk vel aldri sett henne som noe annet enn redd og liten.

Alt det hun hadde drømt om at hun skulle tørre skulle nå aldri bli noe av fordi en av de mest betydningsfulle mennene i livet hennes nå var borte. Mannen som hadde plassert seg som en engel sammen med en liten såret pike. Engelen beskyttet den lille piken mot synet av alt blodet og den istrykkerrevne dukken på gulvet. Den lille piken kjente seg godt ivaretatt. Skjønnte Olav at det var han som var engelen da han leste om bildet? Leste han brevet mitt der jeg fortalte ham at det var sånn det var, før han døde?

Det har vært mange tårer i det siste. De sitter løst og flommer ut når jeg minst venter det. Og det er egentlig greit nok, noen ganger er det bare deilig å få lov til å grine litt.

Disse brevene forteller bedre enn noen av de ord vi kan bruke om hva psykoterapi kan bety og betydningen av den terapeutiske relasjonen i langvarig forandringsarbeid. Det er selvfølgelig ikke ukomplisert – den relasjonelle skjevhet kan også oppleves som vanskelig, slik det

fremgår av brev nr 2. Når denne relasjonen brytes midt i en behandling, skaper det selvfølgelig problemer og smerte for de som berøres. Et så nært og personlig forhold lar seg ikke lett erstatte. Det er ikke bare å etablere en ny relasjon til en ny terapeut, fordi terapeutens dødsfall kan forsterke langsiktige vansker med å knytte seg til andre, noe som kan være en del av det som gjorde at klienten søkte hjelp i første omgang. Om tap var utgangspunkt for kontakten, slik tilfelle er for mange av de som får hjelp hos oss, kan terapeutens død gi frykt for igjen å miste.

Bistand til klientene

Kunne vi ha gjort noe mer ”terapeutisk” for klientene etter Olavs død? I ettertid kunne vi kanskje ha latt dem få tilbud om å komme til hans kontor, at de gjennom et besøk her kunne ha fått tent et lys, hatt noe tid for seg selv, gjerne i selskap med et bilde av Olav på et lite bord med hvit duk og lys på. I dagene fra dødsfallet og frem til begravelsen sto et lite bord med bilde av Olav, blomster og et tent stearinlys på venterommet. Dette for vår del og som markering for besøkende. En ritualisering av hans død, kunne ha gitt klientene en mulighet til å uttrykke gjennom handling det de følte. Noen klienter våget å stille i begravelsen, mens andre har uttrykt at de ikke helt visste om de hadde ”lov” eller plass i en slik markering. Vi antar at andre var redd for å komme av frykt for spørsmål om hvorfor de var der eller av frykt for stigmatisering. Et besøk på Olavs kontor for å ”avslutte” sitt forhold til en terapeut med betydning i deres liv, ville kanskje ha vært kjærkomment.

Kanskje kunne vi ha tenkt enda lenger. Etter vår kollegas død fant vi en artikkel av Rauch (1998) som beskriver det han kaller for en ”one-session memorial group”, en minnesamling, som de benyttet etter en kollegas (terapeut) død. Det ble sendt en invitasjon til klienter om å delta i minnemøtet. De inviterte ble bedt om å tenke på og dele noe med de andre på møtet. Flere hadde forberedt dikt, eller ba om lov til å lese dagboksnotater. Deltakerne beskrev sitt første møte med terapeuten og hva de hadde utrettet sammen. De kunne uttrykke sin takknemlighet, og andre følelser rundt tapet. På slutten av møtet fortalte de to kollegaene som ledet møtet om noen av sine minner fra den avdøde, og påpekte hvor mye den døde kollegaen hadde betydd for dem, og hvordan sorgen var blant kollegaene. Tolv personer deltok i møtet som varte i 1 ½ time. Rauch (1998) forteller at dette møtet hadde stor betydning for deltakerne, og foreslår slike enkeltmøter for andre lignende situasjoner.

De av Olavs klienter som nå går til andre ved senteret har nå måttet tilpasse seg et annet navn på hans dør - vi også. Kravene til omstilling har vært store for klienter og hos oss selv. Kanskje kunne bruk av ritualisering ved hjelp av et avskjeds- eller minnemøte vært viktig for klientene. Vi kollegaer hadde begravelsen og vi hadde kontoret,- klientene måtte forholde seg til en dødsannonse.

Viktige prinsipielle spørsmål

Våre tanker om hvordan vi best ivaretar klientene, reiser igjen en del nye problemstillinger. Hva med taushetsplikt og konfidensialitet? En gruppesamling, slik f.eks. Rauch (1998) har beskrevet dette, innebærer at klientene identifiseres for hverandre. Samtidig vet vi, blant annet på bakgrunn av den kontakten vi har hatt med Olavs klienter, at deres reaksjoner og behov er svært forskjellige. Hvordan skal dette best ivaretas i en gruppesamling? Hvem skal f.eks. lede denne, og hvilket lokale er egnet?

Når det gjelder å hjelpe en klient til å få avslutte sin relasjon til terapeuten ved å ha en liten privat minnestund på hans eller hennes kontor, reiser også dette prinsipielle spørsmål. Skal klienten på denne måten få ”disponere” terapeutens kontor alene, og hva synes vi som terapeuter om denne tanken? Vi på Senteret vet at Olav var svært ryddig og korrekt i sin relasjon som terapeut. Hva ville han ha tenkt og ment om dette?

Kanskje er det slik at våre kunnskaper om hvordan vi best kan ivareta våre klienter om terapeuten dør, står i et motsetningsforhold til de formaliteter som alltid skal ivaretas i en klient - terapeut relasjon?

Avslutning

Når en psykolog dør kan det bety en ekstra belastning for klienter som ikke har avsluttet behandling og for tidligere klienter som får reaktivert smertefulle tema i forbindelse med savn, sorg og tap. Hvor stor betydning vi som terapeuter har i våre klienters liv er ikke så åpenbart for oss til vanlig, men når døden inntreffer skjønner vi bedre hvor viktig det terapeutiske forholdet ofte var. Den symbolske betydning vi får i andre menneskers liv er stor. Det å bli sett, totalt og uten reservasjoner, er en opplevelse som mange ikke har opplevd tidligere i sitt liv eller opplever i sin hverdag. Det bør gjøre oss ydmyk overfor den oppgaven vi har når vi hjelper andre, og den betydning vi kan få i deres liv.

Vi har valgt å presentere dette med utgangspunkt i vår personlige erfaring, og brukt denne til å ta opp og berøre tema av mer allmenn interesse. Vi vet at denne fremgangsmåten er personlig og derfor sensitiv, fordi vi benytter Olavs navn og hans tidligere klienters beretninger. Etisk kan det også reises innvendinger fordi vi aldri diskuterte med Olav en slik fremgangsmåte. Til tross for dette mener vi det er så viktige problemstillinger at det er riktig av oss å gå frem på denne måten. Vi kjenner oss også trygg på at dette er i pakt med Olavs ”ånd” og den ettertenksomhet og vurdering han alltid tilkjennegav for å belyse vanskelige tema.

Referanser

Rauch, E. H. (1998). A one-session memorial group following the death of a therapist.

International Journal of Group Psychotherapy, 48, 99-104.

Sosialdepartementet (1990). Forskrift om leges og helseinstitusjons journal for pasient.

Rundskriv I-62/90. Fastsatt 17. mars 1989, med endringer 11. desember 1990.